

ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА: ДОСВІД ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність теми дослідження. Проблему відчуження можна віднести до так званих «вічних» філософських проблем, адже скільки існує людина, стільки її супутником є відчуження в різних формах та проявах. Власне, з цим і пов'язана актуальність дослідження: ми прагнемо дослідити сучасні прояви феномену відчуження, усвідомлюючи його складність та діалектичний характер. Позитивних наслідків відчуження достатньо для того, щоб говорити про нього не тільки як про суто деструктивне явище, але й таке, що сприяє розкриттю людської творчих потенцій, налагодженню людських стосунків, встановленню гармонії з буттям в цілому. Приміром, механізм відчуження задає необхідну дистанцію з іншим, яка забезпечує внутрішній комфорт кожної людини, визначає комунікативні можливості людини (для того, щоб «почути» іншу людину, потрібно вийти «за межі» власного світу), стимулює постійний розвиток, творення самого себе. Варто відзначити, що аналіз позитивних характеристик феномену відчуження тривалий час виглядав непереконливо на тлі досліджень його негативних проявів. Тільки цим можна пояснити ледь не ігнорування багатьма дослідниками позитивної складової цього явища. Негативне ставлення до відчуження залишається пануючим й у сучасному філософському дискурсі. Свідченням цього є активна презентація негативних проявів відчуження та численні спроби довести необхідність його подолання. **Мета дослідження** полягає в здійсненні філософсько-антропологічного аналізу відчуження, як складного, амбівалентного феномену, який має не тільки негативні, але й позитивні наслідки. Досягнення поставленої мети здійснюється через вирішення наступних **завдань**: здійснити аналіз проблеми відчуження у контексті сучасного філософського, психологічного, соціологічного, педагогічного, політологічного, лінгвістичного тощо знання; дослідити аналіз проявів негативних тенденцій феномену відчуження в умовах буття сучасної людини; визначити позитивні наслідки стану відчуження в структурі внутрішнього світу людини; дослідити особливості феномену відчуження в філософсько-антропологічному вимірі. **Об'єктом дослідження** є феномен відчуження як невід'ємна складова існування людини, як амбівалентне явище людської природи, що має як негативний, так й позитивний характер. **Предметом дослідження** виступають саме позитивні наслідки відчуження, які проявляються у різних вимірах людського існування (особистісному й соціальному). Розглядаючи феномен відчуження, найпоширенішими є дві наступні тенденції: негативна, де показані негативні характеристики відчуження (концепції політології, соціології, педагогіки) і позитивна, котра наголошує на позитивних виявах даного явища (які пов'язані в цілому зі сферою мистецтва, літератури, творчої самореалізації) [7, с.13]. Головним психологічним результатом політичного відчуження є втрата або спотворення самого смислу політики і політичної участі – так само результатом економічного відчуження працівника від засобів виробництва стає втрата смислу і результату праці та зведення її виключно до грошового еквіваленту. В цьому сенсі відчуження породжує відомий в деяких суспільствах феномен «найманих виборців», готових на участь у виборах лише за умови відповідної оплати, або «найманих демонстрантів». З феноменом політичного відчуження тісно взаємопов'язана проблема так званого абсентизму, тобто байдужого ставлення населення до політики як такої, і політичного життя зокрема, ухилення від будь-якої участі у ній. У буденній свідомості абсентизм виступає як «втома від політики». Концентрований вираз абсентизму зазвичай проявляється в ухиленні виборців від участі в голосуванні на виборах різного рівня [5, с. 43]. Дослідження проблеми відчуження в контексті соціологічної науки висуває на передній план проблему «людина – суспільство», або точніше, «відчужена людина – суспільство». Вивчаючи сучасний стан соціуму, соціологи говорять про його еволюцію, яка з кожним кроком ускладнює систему взаємин між людиною і суспільством, людиною і державою, відокремлює і віддаляє ці структурні елементи єдиного цілого один від одного. В даному випадку відчуження розглядається як причина деформації взаємодії у системі зв'язків між людиною і соціокультурним середовищем. Негативні прояви феномену відчуження спостерігаються також у сфері педагогіки. Дослідники даного феномену говорять про те, що процес відчуження у закладах освіти пов'язаний, насамперед, з тим, що домінуючим видом діяльності у них стало навчання. Мається на увазі те, що заклади освіти стрімко перейшли до «надання освітніх послуг», отримання високих результатів саме у навчальній діяльності. Діти почуваються відчуженими у такому середовищі, оскільки у ньому часто можна спостерігати байдужість до душевного стану, внутрішніх переживань і проблем учнів [8, с.300]. Феномен відчуження в науковій літературі розглядається, здебільшого, в його негативних проявах. Проте зосередження на цій тенденції призводить до редукції відчуження як явища. Тож, поряд з негативною починає набувати поширення позитивна тенденція, котра вважає цілком неправомірним указувати лише на негативні значення поняття відчуження. Вживання терміну «відчуження» в позитивному сенсі, у відношенні до людей творчих, переводить його з класу антропологічно-соціологічних категорій до класу категорій естетичного переосмислення реальності та конструювання віртуального світу у художньому тексті. У кінці 30-років ХХ ст. Б. Брехт перший свідомо розробив теорію відчуження як закону мистецтва і як одного зі способів суб'єктивного перетворення митцем реальної дійсності [6, с.21]. Обгрунтування ідеї «відчуження» як «відстороненості», «недіяння» (власне суб'єктивний аспект феномена) ми знаходимо вже в «Упанішадах», «Махабхараті», в Сутрах патріархів чань-буддизму і т. ін. На суб'єктивному аспекті відчуження зосередили увагу мислителі Середньовіччя, такі як Діонісій Ареопатит, Майстер Екхарт, Григорій Палама, Микола Кузанський, Якоб Бьоме тощо. З початком Нового часу ця категорія набуває переважно «об'єктивного» характеру. Так, у філософській системі Г.Гегеля категорія «відчуження» була однією з центральних й розглядалася ним у кількох аспектах. Перший – відчуження як оречевлення Світового Розуму, містичне перевтілення Абсолютного Духу в об'єктивність, природу, у світ речей. Однак Дух, утілений у матерію, чужий своїй суті, бо в такому образі він неістинний. Другий аспект виділяв відчуження як результат взаємодії суб'єкта та об'єкта. За Гегелем, людина у процесі свого утвердження протистоїть природі. Тому вона набуває досвіду який дає їй розуміння, що всі предмети мають автономний внутрішній характер та існують самостійно, незалежно від неї. Подібно людина оцінює і результати своєї праці. Продукти людської діяльності сприймаються нею як чужі і навіть ворожі, як сили, що «живуть» власним життям. Цей тип відчуження, на думку філософа, знімається через пізнання. Ще один аспект відчуження осмислювався Гегелем як втрата індивідом «природного буття для себе» через «включення» у суспільство. Результатом такого «включення» стає індивід, який може виконувати будь-яку соціальну роль у суспільному розподілі праці [3, с. 260–283]. Європейська філософія ХІХ-ХХ століття також досліджує відчуження переважно як стан сучасного суспільства, як неминучий супутник буття людини у світі. [1, с.6]. Тут відчуження є характеристикою світу та буття у ньому людини. Проте, визнаючи відчуження за характеристику самого світу, дослідники наголошують, що світ протистоїть людині як ворожа сила, а сама людина знеособлена та відчужена як від інших людей, так і від своєї родової сутності. Феномен відчуження тут пов'язується з знеособленням людини, що звужує межі самого явища відчуження стосовно структури буття окремої людини. Разом з тим, як зазначають дослідники, цілеспрямованого дослідження відчуження в аспекті суб'єктивності, з позиції його внутрішньої потенції, в європейській філософській думці здійснено не було. Зважаючи на зазначений вище підхід, поглянемо на феномен відчуження як на те, що іманентно властиво самій природі людини, як на певне діалектичне протиріччя, як на амбівалентне явище. Іманентність відчуження чітко окреслює одна з психологічних інтерпретацій феномена відчуження, яка розглядає зазначений феномен як спосіб психологічного захисту людини. Відчуження входить в психологічний захист особи, тобто існують неусвідомлені психічні процеси, які спрямовані на підтримку у людини високої оцінки і створення внутрішнього комфорту, на подолання або зведення до мінімуму почуття тривожності, пов'язаного з усвідомленням конфлікту. Така відчуженість притаманна кожному, і вважається нормальним явищем, якщо не становить надлишковою і загостреною [5, с.43]. Наведемо приклад із життя одного конкретного індивіда – М. Гоголя. Як казав сам письменник, «я почав наділяти своїх героїв, окрім їх власних огидностей, масою власною паскудністю...Беручи погану властивість мою, я полював за нею в інших званих і на інших поприщі...Половав за нею злобою, насмішкою, чим би те не було» [2, с.3]. Отже, як бачимо, заради психологічного комфорту Гоголь фактично відчужував певні свої властивості, усуваючи таким чином внутрішній дискомфорт. Коли відчуження «виходить» за межі іманентності, воно гостро відчувається як певний феномен, який загрожує спільному буттю, або факт, який вимагає певного зняття. А оскільки відчуження, в даному випадку, саме почуття, котре відчувається, проживається, котре пронизує екзистенцію кожного реального носія, то воно, як мінімум, задає недозвіру та настороженість стосовно свого ближнього, а частіше – має форму агресії, що виливається у глибоке почуття міжособистісного відчуження. Відмітимо, що як тільки-но феномен відчуження став предметом наукового дослідження, одразу почалося активне впровадження численних «рецептів», котрі були і є спрямованими на подолання відчуження. Традиційні погляди на феномен відчуження, котрі характеризувалися прагненням зобразити його як щось таке, що доконечно вимагає подолання, отже, має і може бути подоланим, – сьогодні виглядають непереконливо [2, с.3]. Згідно з загальнофілософським розумінням сутності відчуження, його «зняття» відбувається в процесі пізнання цього феномену, його «оволодіння» шляхом мислення як певною об'єктивною реальністю. Згідно з цивілізаційною моделлю стану відчуження людини (людства) змінюється шляхом вирішення глобальних протиріч. У педагогіці проблема корекції морального відчуження особистості виступає як проблема морального виховання, яку ставили в основу своєї діяльності класики педагогічної науки (Я.А. Коменський, Дж. Локк, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін). Критика відчуження у всіх вимірах і різновидах передбачає радикальне, багатомірне розуміння необхідності «визволення» людини, реалізації її як «негативної», так і «позитивної» [4, с.447–448]. На думку деяких вчених, подолання відчуження як стану людини можливо тільки шляхом її індивідуальної самореалізації, яка є свідомим протиставленням індивідом себе внутрішньому та зовнішньому світу, що спонукає особу до активного переживання власного відчуження як історичного стану. Проте, як

бачимо, всі спроби подолати відчуження і досі залишаються марними, – воно було і залишається вкорінене у людській свідомості. Як можна подолати те, що вкорінене у саму сутність людини? На думку частини дослідників, існують форми відчуження, які виникли історично, які властиві саме даній, конкретній цивілізації. Вони вважають, що форми відчуження, можливо, відійдуть у минуле або, принаймні, зазнають трансформації, що зменшить їхній руйнівний вплив на людину. Але нас цікавлять не стільки соціальні різновиди феномену відчуження, скільки антропологічні, які не підлягають подоланню. У даному контексті відчуження постає одвічним супутником людини, утворюючи певну діалектичну суперечність буття. Найхарактернішою ознакою даного типу суперечностей, як твердив Гегель, це – взаємопроникнення протилежностей. **Висновок.** Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що відчуження одночасно виявляє себе і як специфічний спосіб людського буття в його багатьох аспектах (джерело і засіб прогресу, рефлексивна здатність і спосіб пізнання, засіб індивідуального становлення, сутнісна самотність), і як глибока екзистенційна проблема, породжена саме таким тотальним проникненням людського буття відчуженням. Іншими словами, відчуження постає перед нами не тільки як явище амбівалентне, але постає певним діалектичним чином: воно і спосіб людського буття (позитив), і екзистенційна проблема людського існування (негатив). У цьому сенсі, як спосіб життя і життєва проблема, відчуження є діалектичним протиріччям, котре лежить в основі розвитку і прогресу, і зняти його повністю або неможливо, або це означало б заміну наявного способу людського існування, або необхідно замінити відчуження іншим, альтернативним феноменом. Поміж тим, у всіх сферах людського життя відчуження зростає кількісно і якісно, але разом з ним, дозрівають передумови його подолання.

Список використаних джерел

1. Александрова О.В. Відчуження як форма розвитку культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія та філософія культури» / О.В.Александрова. К.: Наука, 1996. 52 с.
2. Відчуження: минулість і сьогодення./ Відп. ред. В.Г.Табачковський. К.: НАН України, Ін-т філософії, 1995. 105 с.
3. Гегель В.Ф. Феноменологія духа./ В.Ф.Гегель Спб.: «Наука», 1994. 433 с.
4. Новейший философский словарь / [авт.- сост. Кондрашов В.А.]. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2006. 668 с.
5. Педагогический словарь / [авт.-сост. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю.] – М.: Академия, 2000. 176 с.
6. Стадницька Т. І. Відчуження як теоретико-літературна категорія / Т.І.Стадницька // Наукові записки. К., 2005. Т.48. Філологічні науки. С. 20-24
7. Фоменко К.А. Відчуження як екзистенціальна проблема: досвід філософсько-антропологічного дослідження: дис. канд. філософ. наук: 09.00.04 / К. А. Фоменко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2011. 15 с.
8. Шелестова Л. В. Про об'єктивні та суб'єктивні чинники відчуження дитини від школи/Л.В.Шелестова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. К., 2004. Вип.6. кн.1. С. 299-307.